

ગુજરાત કે કિસાનોं કા બીટી કપાસ સે મોહભંગ

ભારત ડોગરા

બીટી કપાસ નામક જીન પરિવર્તિત ફસલ બહુત વિવાદાસ્પદ રહી હૈ ઔર અનેક ક્ષેત્રોं મેં ઇસસે કિસાનોં કી બહુત ક્ષતિ હોને કે સમાચાર મિલે હુંએ। પર જબ ભી ઇસ ક્ષતિ કી ચર્ચા હોતી થી તો બીટી કપાસ કે સમર્થક યહ ઉત્તર દેતે થે કે ગુજરાત કો દેખિએ, વહાં તો બીટી કપાસ બહુત સફળ હૈ। અનેક વર્ષોં તક ગુજરાત કો બીટી કપાસ કી સફળતા કે ક્ષેત્ર કે રૂપ મેં પ્રચારિત કીયા ગયા, પર અબ યહાં કે કિસાનોં કા ભી બીટી કપાસ સે મોહભંગ હોને લગા હૈ।

ઉત્તર ગુજરાત મેં સાબરકાંઠા જિલા બીટી કપાસ કે એક બંદે ફેંડ્ર કે રૂપ મેં પ્રચારિત હુંએ હૈ। યહાં બીટી કપાસ ઉગાને કે સાથ ઇસકે બીજ ઉત્પાદન કા કાર્ય ભી બંદે પૈમાને પર હોતા હૈ। પર અબ યહાં કે અનેક કિસાન ઇસ ફસલ સે નિરાશ હોને લગે હુંએ। હાલ હી મેં યહાં કે એક બંદે ગાંધ ખેદબ્રહ્મા મેં કિસાનોં કે એક સમૂહ સે બાતચીત હુંએ। ઇન કિસાનોં ને બતાયા કે આજ સે કુછ વર્ષ પહલે ઇસ ગાંધ કે લગભગ 80 પ્રતિશત કિસાન બીટી કપાસ ઉગાતે થે, પર અબ કેવલ 15-20 પ્રતિશત કિસાન હી કપાસ કી ઇસ કિસ્મ કો ઉગાતે હુંએ।

ઇતને અધિક કિસાનોં ને હાલ કે સમય મેં ઇસ ફસલ કો કયોં છોડ દિયા, ઇસકે બારે મેં પૂછને પર ઉન્હોંને બતાયા કે આરંભિક વર્ષોં મેં તો અચ્છે પરિણામ મિલે, પર ઉસકે બાદ બીટી કપાસ કી ફસલ મેં કર્ઝ સમસ્યાએ આને લર્ગી વ કર્ઝ તરહ કે ઉપચાર કરને કે બાદ ભી ઇન સમસ્યાઓં કા સમાધાન નહીં હો સકા। ઇસ તરહ કે મહંગે ઉપચારોં મેં જબ કિસાનોં કા બહુત પૈસા બર્બાદ હોને લગા તબ કિસાનોં ને બીટી કપાસ સે મુંહ ફેરના આરંભ કર દિયા।

યહ પ્રવૃત્તિ કેવલ કુછ ગાંગોં તક સીમિત નહીં હૈ, ઇસકા પતા ઇક્નોનોમિક ટાઇમ્સ મેં કુછ સમય પહલે પ્રકાશિત એક રિપોર્ટ સે લગતા હૈ। ઇસ રિપોર્ટ મેં બતાયા ગયા હૈ કે ગુજરાત મેં માનસૂન કી પ્રગતિ ઠીક ન રહને વાલે વર્ષોં મેં બીટી કપાસ મેં મિલી બગ કીડે કા પ્રકોપ બઢ ગયા

હૈ। ઇસ ક્ષતિ કે બાદ કિસાનોં ને બીટી કપાસ કો બંદે પૈમાને પર છોડા ઔર કપાસ કે અન્ય બીજ ખરીદને લગે। બોલવાર્મ કીડે કા પ્રકોપ ભી બઢા હૈ। ઇસ રિપોર્ટ મેં કુછ કિસાનોં ને યહ ભી કહા હૈ કે દીર્ଘકાલીન દૃષ્ટિકોણ સે દેખા જાએ તો બીટી કપાસ ઉગાને કા ભૂમિ કે ઉપજાઊપન પર પ્રતિકૂલ અસર પડીતા હૈ ઔર કિસાન કો અત્યધિક ક્ષતિ હોતી હૈ।

ઇક્નોનોમિક એંડ પોલિટિકલ વીકલી મેં પ્રકાશિત અનુસંધાન પત્ર મેં કવિતા કુરુંગતિ ને વિશ્વ કે અનેક ક્ષેત્રોં મેં બીટી કપાસ કી ઉત્પાદકતા કા વિશ્લેષણ પ્રસ્તુત કીયા હૈ। ઇસ સમ્વંધ મેં ગુજરાત કે કુછ વર્ષોં કે આંકડોં કા અધ્યયન કરતે હુએ ઉન્હોંને બતાયા હૈ કે પહલી નજર મેં તો યે આંકડે પ્રભાવશાલી લગતે હુંએ, પર અધિક વિસ્તૃત જાંચ સે કુછ અન્ય તથ્ય સામાને આતે હુંએ।

એક મુદ્દા તો યહ હૈ કે આરંભ ઔર અંત મેં કૌન-સા વર્ષ લેકર તુલના કરતે હુંએ। યદિ આરંભ મેં આય કમ યા અનિશ્ચિત વર્ષ વાલા વર્ષ લેતે હુંએ વ અંત મેં સંતોષજનક વર્ષ લેતે હુંએ તો ઉત્પાદકતા બઢી હુંએ હી નજર આએગી જિસમે કાફી અસર કિસી ફસલ કી કિસ્મ કા નહીં હૈ અપિતુ બેહતર વર્ષ કા હૈ। ઇસ દૌરાન સિંચાઈ વ જલ સંરક્ષણ મેં પ્રગતિ હુંએ વ ઉસકા અસર ભી ઇન આંકડોં મેં શામિલ હૈ। સરકારી તંત્ર ને બીટી કપાસ કો સિંચાઈ વ અન્ય બેહતર સુવિધાએ વિશેષ તૌર પર ઉપલબ્ધ કરવાકર ઇસકી સફળતા કી સંભાવનાએ બઢાઈ। જિન વર્ષોં કે આંકડે જ્યાદા પ્રચારિત કિએ ગએ હુંએ, વે કાફી

अच्छी वर्षा के वर्ष थे व कई अधिकारी भी स्वीकार करते हैं इस बढ़ी हुई उत्पादकता के आंकड़ों में काफी हद तक तो मौसम की अनुकूलता का ही योगदान है।

दूसरी ओर, कुछ वर्षों के अच्छे मानसून के बाद जब मानसून की प्रगति ठीक नहीं रही तो बीटी कपास का उत्पादन ठीक न होने व अनेक किसानों द्वारा गुजरात में बीटी कपास की खेती छोड़ देने के उदाहरण मिले हैं।

गुजरात में बीटी कपास की खेती व बीज उत्पादन का एक अत्यंत विंताजनक पक्ष यह रहा कि इसमें बाल मज़दूरों का बड़े पैमाने पर उपयोग हुआ। इन बाल मज़दूरों को बहुत

हानिकारक कीटनाशक दवाइयों के संपर्क में आने वाले काम करने पड़े। बीटी कपास जैसी जीएम फसल पर उनका काम करना तो वैसे भी उनके स्वास्थ्य के लिए खतरनाक था, जिस पर कीटनाशक व अन्य ज़हरीली दवाइयों से संपर्क ने यह संभावना और बढ़ा दी। कुछ बाल मज़दूरों की मौत के समाचार भी मिले हैं। स्थानीय समाचार पत्रों ने ऐसे दर्दनाक समाचार प्रकाशित किए हैं कि कुछ बाल मज़दूरों को रात को ज़ंजीर से बांधकर रखा गया ताकि वे भाग न जाएं। इस बाल मज़दूरी के विरुद्ध अभियान चलने के बाद ही अब इसमें कुछ कमी आई है। (*स्रोत फीचर्स*)